

سر شناسه: خانگی، روح الله ۱۳۸۵-۱۳۴۴
 عنوان و نام پدیدآور: نظری به موسیقی ایرانی
 مشخصات نشر: تهران کتاب نارون، ۱۳۹۶
 مشخصات ظاهری: ۲۸۷ص
 شابک: ۹۷۹-۰۰۰-۸۰۲۶۲۱-۵۱-۰
 وضعیت فهرست نویسی: فیا
 چاپ قبلی: رهروان پوبش ۱۳۸۹
 موضوع: music iranain - history and criticism
 موضوع موسیقی ایران - تاریخ و نقد
 موضوع موسیقی ایرانی - دستگاه ها
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۶ فن ۲/خ ۲۷۵۶/۸
 رده بندی دیوبیس: ۷۸۹/۸
 شماره کتابشناسی ملی: ۶۶۸۲۶۹۱

نظری به موسیقی ایرانی
 زنده باد روح الله خالقی

انتشارات
 کتاب
 نارون

چاپ دوم ۱۴۰۱
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
 قیمت
 لینوگرافی: جاب و صحافی: آون
 نظارت چاپ: نگار مفیدی
 شابک: ۹۷۹-۰۰۰-۸۰۲۶۲۱-۵۱-۰
 نامی حقوق این اثر محفوظ است.
 تکثیر یا تولید آن به هر صورت کلی و
 جزئی (چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی)
 بدون اجازه کتبی از ناشر ممنوع است.
 خیابان انقلاب، خیابان اردبیل، پست-بهنیری چاوید)
 بعد از تقاطع نظری بن پست توحید پلاک ۴ واحد ۳

www.narvanmusic.ir
 ۶۶۴۶۸۵۷۲

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۷.....	مقدمه
۱۷.....	فصل اول: نظری به تاریخ موسیقی
۱۸.....	اشاره‌ای به موسیقی ملل مشرق
۲۱.....	موسیقی در دوره هخامنشی
۲۴.....	موسیقی در دوره ساسانی
۲۹.....	موسیقی در دوره اسلامی
۳۶.....	نهضت علمی موسیقی
۴۳.....	فصل دوم: شعر و موسیقی
۵۱.....	فصل سوم: موسیقی قدیم ایران
۸۵.....	فصل چهارم: گام بیست و چهار قسمتی
۹۶.....	فصل پنجم: فواصل موسیقی ایرانی
۱۰۴.....	خلاصه تمام فواصل
۱۰۸.....	فصل ششم: دستگاه‌های موسیقی ایران
۱۱۲.....	فصل هفتم: مقام شور
۱۲۹.....	فصل هشتم: متعلقات شور
۱۳۰.....	۱- آواز ابو عطا
۱۳۲.....	۲- بیات ترک
۱۳۵.....	۳- افشاری

۱۴۱.....	۴- آواز دشتی.....
۱۴۶.....	۵- آواز نوا.....
۱۵۱.....	فصل نهم: مقام ماهور.....
۱۶۱.....	فصل دهم: آواز راست پنجگاه.....
۱۶۵.....	فصل یازدهم: مقام همایون.....
۱۷۶.....	فصل دوازدهم: آواز اصفهان.....
۱۸۲.....	فصل سیزدهم: مقام سه گاه.....
۱۹۵.....	فصل چهاردهم: مقام چهارگاه.....
۲۱۱.....	فصل پانزدهم: مایه شناسی مقامات ایرانی.....
۲۲۳.....	فصل شانزدهم: خواص آوازهای ما.....
۲۳۲.....	فصل هفدهم: اهمیت و وسعت موسیقی ایران.....
۲۳۶.....	فصل هیجدهم: نواقص موسیقی ما.....
۲۴۷.....	فصل نوزدهم: تجدد موسیقی در ایران.....
۲۶۸.....	فصل بیستم: عاقبت موسیقی ایران.....
۲۷۴.....	فصل بیست و یکم: پرسشنامه و تمرین ها.....
۲۷۴.....	۱- فاصله ها.....
۲۷۶.....	۲- شور.....
۲۷۷.....	۳- ماهور.....
۲۷۸.....	۴- همایون.....
۲۷۹.....	۵- سه گاه.....
۲۸۰.....	۶- چهارگاه.....
۲۸۳.....	مقایسه اصطلاحات قدیم و جدید موسیقی.....

فصل اول

نظری به تاریخ موسیقی

گرچه منظور نگارنده نوشتن تاریخ موسیقی ایران نیست ولی چون این کتاب راجع به موسیقی ایرانی است بی‌مناسبت نیست که طرز تحول موسیقی این کشور در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار گیرد شاید خوانندگان را بهتر به مقصود نزدیک کند. شک نیست که ذکر اوضاع و احوال موسیقی ایران از دوره هخامنشی تاکنون یا بحث در موسیقی کشوری که بیش از دوهزار سال مدارک کتبی تاریخی دارد آن هم در چند صفحه که از مقصود اصلی کتاب خارج نشود آسان نیست، بنابراین هر جا خوانندگان مطلب را کوتاه و مختصر یافتند متوجه خواهند بود که گذشته از ایجاز و اختصاری که مقصود نگارنده بوده، مدارک کتبی هم در این قسمت کمیاب است و اگر بندرت یافت شود کتابخانه‌ی نیست که دسترسی به آنها آسان باشد. در حقیقت اگر کسی بخواهد تاریخی برای موسیقی ایران بنویسد باید تمام کتابهای تاریخی و اغلب کتب ادبی و همچنین کتابهای موسیقی را که در زمانهای مختلف نوشته شده بخواند و از هر کتابی مطلبی دریابد و از مجموع موضوعاتی که مربوط به موسیقی است کتابی تألیف نماید. ولی این کار نیز اشکال دیگری دارد زیرا صرف‌نظر از کتاب اغانی تألیف ابوالفرج اصفهانی که

آن هم تنها به عنوان تاریخ موسیقی نوشته نشده و راجع به یک دوره محدودی است، در سایر کتابهای موسیقی بیشتر به مطالب فنی اشاره شده که آن موضوع را نگارنده در فصلی جداگانه بیان خواهد کرد و تاریخ‌نویسان هم بندرت اشاره‌ای به این قسمت کرده‌اند. به هر حال تا اندازه‌ای که نسبت به سایر مطالب این کتاب در نظر گرفته شده برای این فصل هم مطالبی جمع‌آوری کرده که اینک با کمال اختصار از نظر خوانندگان می‌گذرد. ضمناً برای اینکه مطلب روشن‌تر شود در نظر گرفته شد به موسیقی مردمی هم که قبل از تشکیل دولت هخامنشی در ایران و حوالی آن زندگی کرده و تاریخ کشور ما با آنها مربوط است نیز اشاره مختصری بشود. زیرا بطوریکه تاریخ‌نشان می‌دهد قسمتی از صنایع دوره هخامنشی از آثار صنعتی ملل سابق تقلید و اقتباس شده. مثلاً عیلامی‌ها که پس از تشکیل دولت آشور منقرض شدند و دولت آشور که کوروش بزرگ آن را درهم شکست و دولتهای بابل و مصر و شهرهای یونانی آسیای صغیر که به دست شاهان هخامنشی مفتوح گردید و کشور باستانی هند که از دیرباز با ما رابطه معنوی داشته سازهائی داشته‌اند که در ایران نظیر آن دیده شده. بنابراین نخست موسیقی این ملل را بررسی می‌کنیم سپس به تاریخ موسیقی کشور خود می‌پردازیم.

اشاره‌ای به موسیقی ملل مشرق

مصری‌ها: مصری‌ها از موسیقی بهره داشته‌اند و آلات موسیقی از قییل چنگ، طنبور، نی ساده، نی مضاعف، بوق، سیتار^۲، سنج، طبل و

۱. مصری‌ها چهار قسم نی داشته‌اند: ۱- نی ساده که از یک لوله تشکیل می‌شده. ۲- یک قسم نی که مانند هبوا، دو زبانه داشته. ۳- نی دوشاخه که دارای دو لوله موازی بوده و به یکدیگر اتصال می‌یافتند. ۴- نی دوشاخه که شاخه‌های آن موازی یکدیگر نبوده و زاویه‌ای را تشکیل می‌داده که رأس آن به هم متصل بوده است.

۲. سیتار تقریباً شبیه به چنگ بوده ولی سیم‌های آن در موقعی که می‌نواخته‌اند موازی

دایره میان آنها مرسوم بوده. همچنین یک قسم ساز مضرابی شبیه به سه تار ایرانی داشته‌اند که دارای سه یا چهار سیم بوده و فرنگی‌ها آن را اول نمونه «گیتار» می‌دانند. اختراع یک قسم ارگ را که دارای لوله‌های متعدد بوده نیز به مصری‌ها نسبت می‌دهند. از نقاشی‌هایی که روی ظروف قدیم مصر شده و آلات ضربی مختلفی که داشته‌اند چنین برمی‌آید که رقص نیز بین آنها مرسوم بوده و مصری‌ها به این امر علاقه داشته‌اند.

سومری‌ها: بطوریکه از تاریخ برمی‌آید موسیقی در تشریفات و رسوم مذهبی سومری‌ها اهمیت داشته. در میان آثاری که از آنها به دست آمده یک قطعه نقش برجسته‌ای است که شامل دو قسمت است: در قسمت پائین‌سازی است شبیه به سیتار و چنگ که در قاعده آن جعبه‌ای برای انتشار و انعکاس صدا تعبیه شده و نوازنده‌ای آن را با دو دست می‌نوازد. در قسمت بالا هم چهار نفر موسیقیدان دیده می‌شود که یکی از آنها جامه‌ای بلند بر تن دارد و صفحه‌ای مدور را در یک دست گرفته و در دست دیگر چیزی شبیه به چکش دارد. نفر دیگر مشغول دست زدن است و یک نفر هم آوازخوان می‌باشد و چنین به نظر می‌رسد که این اشخاص مأمور اجرای قربانی هستند و این کار را با رسوم و تشریفات خاصی انجام می‌دهند.

عیلامی‌ها: عیلامی‌ها نیز موسیقی را هنگام برپا کردن رسوم مذهبی به کار می‌بردند. آلات موسیقی آنها یکی دو قسم چنگ، نی ساده و

سطح افقی واقع می‌شده در صورتیکه تارهای چنگ عمود بر سطح زمین است. سیتار مصری مختلف و در ابتداء خیلی کوچک بوده و به تدریج بزرگتر شده و بر عده سیم‌های آن افزوده‌اند، یک قسم چنگ هم معمول بوده که به خلاف سایر چنگ‌ها کاملاً قابل حمل و نقل بوده و معمولاً آن را روی یکی از شانه‌ها می‌گذاشتند و می‌نواختند و بیش از سه یا چهار سیم نداشته و شبیه به کمانی بوده که سیم‌ها به دو طرف آن متصل می‌شده و در موقع نواختن مانند سیتار سیم‌های آن به موازات سطح افقی واقع می‌شده و گاهی در اثر مختصر انحرافی زاویه کوچکی با امتداد قد انسان تشکیل می‌داده است.

مضاعف و بعضی آلات ضربی بوده. از جمله سازی داشته‌اند شبیه به سنتور که بعدها تغییر شکل داده و کامل شده و سازهای کلاویه‌دار فرنگی را که کامل‌ترین آنها پیانوست از روی آن ساخته‌اند. از نقوش برجسته آثار عیلامی دو نمونه کامل از ارکستر آنها که یکی دسته نوازندگان و دیگری دسته سراینندگان است به دست آمده و در «بریتیش میوزیوم» است. دسته نوازندگان از یازده ساززن تشکیل می‌شود که هفت نفر آنها چنگ می‌نوازند و دو نفر نی مضاعف می‌زنند و یک نفر سازی شبیه به سنتور می‌نوازد و نوازنده‌های دیگر هم یک قسم آلت ضربی می‌زنند. در دسته سراینندگان نه بچه و شش زن شرکت کرده‌اند. زنی که در جلو واقع شده راهنمای سایرین است و زن دیگر دست زیر چانه گذاشته که عادت اغلب خوانندگان مشرق زمین است. سایر زن‌ها و بچه‌ها هم دست می‌زنند. **آسوری‌ها:** خداهای آسوری دوستدار موسیقی بوده و آسوری‌ها برای خاطر آنها در موقع عبادت و پرستش ارباب انواع، موسیقی مخصوصی به کار می‌برده‌اند. آلات موسیقی آنها چنگ، سیتار^۱، نیساده و مضاعف و بوق و طنبور بوده. در آثاری که از آسوری‌ها به دست آمده نمونه‌های مختلفی از نوازندگان آسوری دیده می‌شود و اغلب آنها به صورت تک‌نوازی است. فقط در یکی از این نقش‌ها یک ارکستر چهار نفری به نظر می‌آید که دو نفر آنها سازی که بین چنگ و سیتار است می‌نوازند و دو نفر دیگر آلات ضربی می‌زنند.

سایر ملل شرقی: سایر ملل مشرق زمین که تاریخ آنها با تاریخ کشور ما بی‌رابطه نیست از قبیل فینیقی‌ها و یهودی‌ها و اهالی فلسطین و سوریه نیز

۱. چنگ آسوری سازی مثلث شکل بوده و در موقع نواختن آن را زیر بغل چپ قرار می‌داده و می‌نواخته‌اند و هر وقت نوازنده می‌خواست صدای خاموش کند دست چپ را روی سیم‌ها می‌گذاشته. عده سیم‌های آن تا ده رسیده، قسم دیگر بزرگتر بوده و ایستاده نواخته می‌شده و از ۱۴ تا ۲۰ سیم داشته.

۲. سیتار آسوری از پنج تا ده تار داشته.

روح الله خالقی در سال ۱۲۸۵ خورشیدی در کرمان تولد یافت. موسیقی را با تار آغاز کرد و سپس نزد میرزا رحیم کمانچه کش به فراگیری ویلن پرداخت. در سال ۱۳۰۲ وارد مدرسه موسیقی وزیری شد. خالقی از نوزده سالگی به تدریس ویلن و تئوری موسیقی در مدرسه موسیقی پرداخت و به موازات آن، در دانشسرای عالی تحصیلات خود را تا دریافت لیسانس در رشته ادبیات پارسی ادامه داد. خالقی در ۱۳۲۸ زمانی که تدریس موسیقی ایرانی از برنامه کار هنرستان موسیقی حذف شده بود هنرستان موسیقی ملی را بنیان نهاد. روح الله خالقی تا سال ۱۳۳۸ ریاست هنرستان موسیقی ملی را به عهده داشت و پس از کناره گیری از این سمت، در رادیو به فعالیت های خود ادامه داد. وی مدیریت مجله های «چنگ» و «پیام نوین» را نیز به عهده داشت. فعالیت اصلی خالقی در موسیقی، آهنگسازی بود. روح الله خالقی در ۲۱ آبان ۱۳۴۴ بر اثر بیماری زخم معده در یکی از بیمارستان های شهر سالزبورگ در اتریش درگذشت.